

УДК 159.9:008:371.134:331

Олександр Видра

РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Одна зі специфічних особливостей професійної діяльності вчителя трудового навчання полягає в тому, що він не просто навчає виконувати певні трудові операції та створювати матеріальні творіння, а ще формує і розвиває особистість учня крізь інтелектуальні процеси, спрямовані на виконання практичної (вміння працювати і “думати” руками) та розумової, теоретичної діяльності (логічні, просторові мислительні операції тощо). Такі умови підкреслюють важливість одного з головних завдань учителя трудового навчання (крім предметної діяльності): формування і розвиток особистості учня.

Існує багато вчителів трудового навчання – віртуозів своєї справи в галузі техніки і технології, трудового і професійного навчання, але професійна психологічна культура визначає рівень цієї діяльності не лише як технічний, а як особистісний, ціннісний, рефлексивний, творчий у сфері виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку. В іншому випадку вчитель трудового навчання виконує лише функцію супроводу розвитку особистості учнів, а відносно себе стає або вихователем, або майстром технічної справи.

Звісно, вчитель праці не повинен бути одночасно і психологом, але розгледіти нову особистість, що народжується, першим має саме він, з його знаннями педагогічної і вікової психології. При чому вказані знання повинні бути не лише інформаційно засвоєні, але й розвинені на рефлексивному і творчому рівнях, а для цього потрібне виховання ставлення до вказаних знань як до цінностей. В іншому випадку справедливим стає вислів Є. О. Клімова: “Якщо не виховувати людину, то краще її не вчити – вона менше шкоди принесе” [2].

У цьому плані професійна психологічна культура є досить важливим елементом особистісно-професійного розвитку і функціонування майбутнього вчителя трудового навчання.

Мета статті – дослідити аксіологічний аспект особистісної і професійної підготовки майбутніх учителів праці в якості розвитку їх психологічної культури, розробити і конкретизувати модель розвитку психологічної культури студентів, визначити шляхи її реалізації на практиці.

© Олександр Видра, 2006

108

Останні дослідження В. В. Рибалки, П. С. Перепелиці, Г. О. Балла, В. І. Панченка, Е. О. Помиткіна, З. У. Становських, Д. Ф. Крюкової, М. В. Бастуна, О. М. Ігнатівич вказують на те, що психологічну культуру особистості визначають психологічні знання як вищі цінності, які характеризуються високим рівнем усвідомлення, рефлексії і творчості, чим визначається запропонований ними рефлексивно-ціннісно-креативний підхід до вивчення даної проблеми [7, с. 164].

Відповідно до вказаного підходу, психологічна культура є особистісним утворенням; її носієм може бути лише особистість, а її розвиток саме як професійної психологічної культури у студентів, зокрема майбутніх учителів трудового навчання, слід розглядати у поєднанні з їх особистісно-професійним розвитком.

Особистісний і професійний розвиток майбутніх учителів праці забезпечуються вирішенням суперечностей, які виникають під час навчання [3]. При співставленні рівня особистісного розвитку студентів і матеріалів навчальних програм майбутніх учителів трудового навчання суперечності виникають між вимогами навчальних планів і можливостями студентів (які, у свою чергу, зумовлені актуальним особистісним та інтелектуальним розвитком на базі основної школи) у вирішенні поставлених завдань.

Але головним у професійному й особистісному розвитку студентів є те, що вони поєднуються певною системою цінностей. Тобто при співставленні психологічної структури особистості та структури педагогічної діяльності вчителя точка дотику між ними – певна сфера особистості, яка містить у собі ціннісні утворення, що разом з іншими компонентами становлять професійну культуру майбутнього педагога, до якої належить і професійна психологічна культура.

Цінність визначається як поняття, що фіксує позитивне, або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища [5, с. 209; 9, с. 464]. Для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість; існуючи в різних формах, вони відображаються у свідомості як ціннісні орієнтації, які є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, що закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують важливе, суттєве для даної людини від несуттєвого [8, с. 756].

З аксіологічного боку особистісно-професійного існування людини ціннісні системи містять у собі професійні цінності, які формуються під час профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх шкільних закладах, також при вихованні у сімейних традиціях і обов'язково розви-

ваються при особистісно-професійній підготовці молоді. Система професійних цінностей є основою професійної культури особистості. Тоді система професійних вищих психологічних цінностей є основою професійної психологічної культури людини.

Систему професійних цінностей майбутнього вчителя трудового навчання спеціалізує те, що, крім психолого-педагогічних, вони містять технічні й інтелектуальні цінності відповідного змісту. Ця система цінностей виступає як система координат, необхідна для поєднання педагогічної і технічної спрямованості в особистісно-професійній підготовці та діяльності, надаючи останній чуттєвого характеру.

Маючи у своїй основі таку систему цінностей, професійна психологічна культура майбутнього вчителя трудового навчання займає відповідне місце в його особистісно-професійному розвитку і діяльності. Її умови розвитку та прояви визначаються втіленням у життя психологічної сторони інтелектуально-технічної діяльності, яка має психолого-педагогічну спрямованість і кризь яку відбувається особистісний розвиток учнів.

Проявляється це в тому, що культурно-психологічне функціонування майбутнього вчителя праці забезпечує психічний, фізичний, культурний розвиток учнів на рівні працелюбності, розвитку умінь не просто досконало працювати, а працювати красиво, рефлексивно, із задоволенням; шляхом розвитку вмінь створювати естетичні творіння творчої краси, дизайнерських виробів; на рівні самореалізації й самоактуалізації в інтелектуально-технічній праці та творчості.

Виходячи з вказаних міркувань, ми здійснили констатуюче дослідження, припустивши, що професійна психологічна культура є структурним утворенням відповідно до психологічної структури особистості майбутнього вчителя трудового навчання і його професійної діяльності, професійно-особистісний розвиток і розвиток професійної психологічної культури майбутніх учителів праці пов'язані між собою і взаємозалежні.

Предметом нашого констатуючого дослідження був розвиток одинадцяти видів культурно-психологічних прагнень і ступінь їх реалізації порівняно з розвитком структури особистісно-професійних здібностей і якостей студентів.

У ході дослідження ми з'ясували специфіку і структуру професійної психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання [1]. Виявилось, що її розвиток залежить від трьох головних факторів: фактор усвідомлення цінностей, фактор рефлексії і фактор творчості; та трьох

загальних факторів: факторів гуманістичної, особистісно-професійної спрямованості й інтелектуального фактора. Також важливим є те, що розвиток психологічної культури залежить від індивідуально-типологічних особливостей студентів, а особливо від розвитку їх афективної сфери особистості. Наразі сама професійна психологічна культура виступає предметом вивчення, проектування, розвитку і творчості.

Результати констатуючого дослідження дають первинну рекомендаційну інформацію щодо моделі розвитку психологічної культури майбутніх учителів трудового навчання:

– по-перше, за допомогою певних психолого-педагогічних методів слід змістити психологічні та гуманістичні цінності студентів у бік центральних позицій, оскільки результати свідчать про їх далеко не перші позиції;

– по-друге, слід створити такі умови, за яких би вказані цінності усвідомлювалися на досить серйозному інформаційному рівні студентами, що сприятиме рефлексивному “перетравленню” і засвоєнню вказаних цінностей;

– по-третє, на нашу думку, студенти повинні мати емоційне підкріплення цінностей і їх творче закріплення, яке б проявлялося в особистісно-професійній підготовці та діяльності;

– по-четверте, одним із провідних у розвитку психологічної культури майбутніх учителів трудового навчання повинен бути вплив на інтелектуальні здібності, якості та можливості студентів як головний “інструмент” професійного й особистісного учнів;

– по-п'яте, плекання любові до дітей повинне супроводжувати всі етапи розвитку психологічної культури студентів у процесі формуючого експерименту й особистісно-професійної підготовки загалом.

На основі цього ми попередньо виділяємо такі етапи і шляхи їх реалізації у розвитку професійно-психологічної культури майбутніх учителів праці:

1. **Вивчення** професійної психологічної культури – усвідомлення і передислокація професійно-психологічних цінностей на перші позиції, їх рефлексія студентами у процесі особистісно-професійної підготовки.

2. **Проектування** студентами системи професійних культурно-психологічних якостей і системи їх розвитку.

3. **Розвиток** професійно-психологічних цінностей як культурно-психологічних якостей і здібностей студентів у процесі їх професійної підготовки, самоактуалізація психологічних цінностей, закріплення набутої психологічної культури.

4. Створення нових професійно-психологічних цінностей – їх *творчість*, перехід на якісно новий процесуальний рівень вивчення, подальшого самопроєктування і розвитку професійної психологічної культури.

Вивчення, проєктування, розвиток і творчість професійно-психологічних цінностей і якостей у даній експериментальній моделі відображають послідовні етапи розвитку певного рівня професійної психологічної культури майбутніх учителів праці.

Для реалізації моделі розвитку професійної психологічної культури майбутніх учителів трудового навчання у формуючому експерименті ми здійснили її конкретизацію і встановили теоретико-методичні напрями реалізації кожного з етапів:

I етап – *вивчення* професійної психологічної культури в якості усвідомлення і передислокації професійно-психологічних цінностей на перші позиції та їх рефлексії студентами у процесі особистісно-професійної підготовки.

Природою загальної культури людини, з психологічної точки зору, вважаються вищі людські цінності, які створюються і розвиваються в певній ментальній системі [5, с. 84]. Відповідно до цього рефлексивно-ціннісно-креативний підхід, запропонований В. В. Рибалкою [7, с. 156], яким ми користуємося в нашому дослідженні, вбачає в основі психологічної культури особистості вищі психологічні цінності, їх рефлексію і творчість. Тому ми вважаємо, що основу професійної психологічної культури майбутніх учителів праці складає система відповідних професійно-психологічних цінностей, засвоєння й усвідомлення яких не просто на інформаційному, а на аксіологічному рівні є первинною ланкою розвитку професійної психологічної культури студентів.

Ми вже зазначали, що цінність визначається як поняття, що фіксує позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища, тобто його оцінку [5, с. 209; 9, с. 464]. У нашому випадку цінність = особистісно-професійна якість + її оцінка. Функцію оцінки виконують емоції, що є одним із загальноприйнятих положень у психології емоцій [6, с. 365]. Тобто оцінка = інформація + емоції. В емоціях предмети, що відображаються, зачіпають потреби суб'єкта, відбувається їх порівняння, оцінювання відносно того, що йому потрібно. Міра такої оцінки є особистісною, тому оцінка і спонукання в емоціях – момент творення особистістю самої себе, свого світу, культури [6, с. 368]. З цих міркувань ми припускаємо, що шлях усвідомлення професійно-психологічних цінностей (перехід знання з інформаційного на аксіологічний рівень) лежить крізь створення певних психологічних умов емоційного рівня,

причому емоції повинні бути професійно орієнтовані – повинен обиратися відповідний професійно-психологічний орієнтир емоцій.

II етап – *проєктування* студентами системи професійних культурно-психологічних якостей і системи їх розвитку.

Досліджуючи розвиток психологічної культури, багато науковців визнають одним із провідних проектний підхід до вивчення цієї проблеми. Психологічна культура на психолого-прикладному рівні методологічного простору, як зазначає В. В. Рибалка, розуміється і як предмет вивчення, і як предмет проєктування [7, с. 156]. За результатами нашого констатуючого експерименту ми виявили, що професійно-психологічна культура майбутніх учителів трудового навчання є структурою в структурі особистості та професійно-педагогічної діяльності, а також проявляється в системі особистісно-професійних культурно-психологічних якостей і здібностей на інформаційному й аксіологічному рівнях. З огляду на це, ми припускаємо, що слід попередньо проєктувати зазначену систему в свідомості особистості студентів, а також проєктувати відповідну систему шляхів реалізації такої програми розвитку.

III етап – *розвиток* професійно-психологічних цінностей як культурно-психологічних якостей і здібностей студентів у процесі їх професійної підготовки, самоактуалізація психологічних цінностей, закріплення набутої психологічної культури.

Існування зазначеного етапу зумовлюється науковою базою результатів відповідних досліджень проблеми розвитку психологічної культури [7, с. 156] і конкретизується на основі результатів факторного аналізу нашого констатуючого дослідження, які доводять, що для розвитку професійної психологічної культури майбутніх учителів трудового навчання недостатньо розвивати лише відповідні знання, компетентність, а слід охоплювати всі професійно-психологічні одиниці психологічної культури як структури і системи, яку в нашому випадку характеризують сім виділених нами факторів, від яких залежить розвиток професійної психологічної культури майбутніх учителів праці.

IV етап – створення нових професійно-психологічних цінностей – їх *творчість*, перехід на якісно новий процесуальний рівень вивчення, подальшого самопроєктування і розвитку професійної психологічної культури.

У філософських і культурологічних вченнях вказується на те, що культура не має кінцевості в своєму розвитку і розвивається, доки існує нація, суспільство, людина [9, с. 546]. Це стосується і психологіч-

ної культури, про що наголошується в наукових дослідженнях, а також впливає з результатів нашого констатуючого дослідження. Оскільки ми вважаємо професійну психологічну культуру майбутніх учителів трудового навчання складовою психологічної культури і загальної культури ментального простору, тому вводимо в модель її розвитку вказану четверту складову – *творчість* особистісно-професійних культурно-психологічних цінностей, що є умовою подальшого розвитку і саморозвитку з будь-якого рівня професійної психологічної культури студентів.

Існує декілька варіантів реалізації даної моделі. Одним із них є розробка спеціальної системи методів формуючого впливу на студентів педагогічно-індустріальних факультетів, що змінило б їх ставлення до психологічних знань, задовольнивши зазначені вище вимоги і таким чином забезпечивши культурно-психологічний розвиток студентів. Цим ми зумовлюємо наше подальше дослідження в умовах формуючого експерименту з розвитку професійної психологічної культури у майбутніх учителів трудового навчання.

1. Видра О. Г. Експериментальне дослідження зв'язків між особистісними професійними якостями і здібностями та компонентами психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Вип. 22. Серія: Педагогічні науки. – 2004. – С. 35-39.
2. Климов Е. А. Какую психологию и как преподавать будущим педагогам // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 57-60.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. М. Прокопенко. – К.: Рад. Школа, 1989. – 609 с.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І. А. Зязюна. – К., 1997. – 397 с.
5. Психологический словарь / Под ред. В. И. Войтко. – К.: "Вища школа", 1982. – 216 с.
6. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 3-те вид. стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
7. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно-центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
8. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: А. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энци., 1983. – 840 с.

Стаття надійшла до редакції 03.01.2006

А. Видра

Развитие психологической культуры будущих учителей трудового обучения

Рассматривается аксиологический аспект личностной и профессиональной подготовки будущих учителей трудового обучения в качестве развития их психологической культуры. На основе результатов констатирующего исследования осуществляется разработка и конкретизация модели развития психологической культуры студентов, а также определяются пути реализации модели на практике.

O. Vidra

The Way of Development the Psychological Culture of Future Teachers of Working Training

This article deals with valuable aspect of personal and professional training of future teachers of working training in capacity of development theirs psychological culture. On the basic of results of the certify research be carried working out and giving concrete expression to model of development the psychological culture of students and fixing the way of realization this model in practice.